

*Др Зоран Радивојевић, редовни професор
Правног факултета у Нишу*

*Др Небојша Раичевић, доцент
Правног факултета у Нишу*

ПРИМЕНА МЕЂУНАРОДНОГ ЕКОЛОШКОГ ПРАВА У ОРУЖАНИМ СУКОБИМА^{1*}

Сажетак: Рад је посвећен проблему заштитне животне средине током оружаних сукоба, при чему се главна напона усмерава на испитивање могућности примене међународног еколошког права у оружаним сукобима. У првом делу рада су представљена правила међународног хуманитарног права од значаја за заштиту животне средине садржана у различитим изворима ове врсте права (међународним уговорима, међународним обичајима и оштрама начелима). У том делу је указано на слабости и недостиже еколошких одредаба међународног хуманитарног права, како оних традиционалних од средног значаја за заштиту животне средине, тако и савремених правила која, углавном, на директан начин шити животну средину. Други део рада посвећен је примењивим правилима међународног еколошког права у оружаним сукобима. Најпре се испитује могућност примене вишестраних еколошких уговора у оружаним сукобима. Том приликом се указује на постојање различитих категорија таквих уговора, при чему је највећа напона посвећена уговорима који не садрже одредбе о совјеној примени током оружаних сукоба. По том се анализира примена правила међународног обичајног еколошког права за време оружаних сукоба. Та правила имају далеко мањи значај у поређењу са међународним уговорима и свде се само на неколико оштрах принципа за које се може сматрати да данас представљају норме обичајног права. На крају, испи-

^{1*} Рад представља резултат истраживања на пројекту „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“, бр. 179046, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

иује се моућностй йримене норми йзв. мекој еколошкој йрава, као шйю су йравила садржана у различийим декларацијама и резолуцијама усвојеним на међународним скуйовима или у оквиру међународних орйанизација.

Кључне речи: међународно хуманийарно йраво, зашйиййа живоийне средине, међународно еколошко йраво, међународни уйовори, међународно обичајно йраво, меко йраво.

1. УВОД

Међународно еколошко право као посебна грана међународног јавног права новијег је датума. Настало је као израз растуће еколошке свести држава крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века. У почетном периоду његов предмет био је ограничен на регулисање загађивања воде, ваздуха и копна од индустријских делатности (тзв. прва генерација еколошких правила), да би се данас подручје примене еколошког права проширило на нове проблеме, као што су глобално загревање и ефекти стаклене баште, климатске промене, феномен киселих киша или оштећење озонског омотача (еколошке норме друге генерације)².

Од самог настанка међународно еколошко право развијало се потпуно одвојено и независно од међународног хуманитарног права. Еколошко право припадало је ширем корпусу правила међународног права у доба мира и као такво имало општи значај и важење (*lex generalis*) у погледу регулисања заштите животне средине. Насупрот томе, међународно хуманитарно право ступало је на сцену тек избијањем оружаног сукоба и било меродавно за заштиту животне средине само током његовог трајања (*lex specialis*)³.

Став о строгој одвојености међународног еколошког и хуманитарног права преовладавао је у пракси и теорији све до почетка последње деценије прошлог века. Сматрало се, наиме, да су правила еколошког права из доба мира неспојива са природом оружаног сукоба, те су због тога од мале користи или тешко примењива током трајања сукоба⁴. Међутим, озбиљне

² A.O. Adede, „Protection of the Environment in Times of Armed Conflict: Reflections on the Existing and Future Treaty Law“, *Annual Survey of International and Comparative Law*, 1994, Vol. 161, No. 1, pp. 161-162.

³ L. Green, „The Environment and the Law of Conventional Warfare“, *Canadian Yearbook of International Law*, Vol. 29, 1991, p. 222-223.

⁴ M. Schmitt, „Green War: An Assessment of the Environmental Law of International Armed Conflicts“, *Yale Journal of International Law*, Vol. 22, 1997, No. 1, p. 50. Видети документ: United Nations Environmental Programme, *Protection the Environment during Armed Conflicts: An Inventory and Analysis of International Law*, Nairobi 2009, p. 34.

еколошке штете проузроване Заливским ратом (1990-1991.) ставиле су под озбиљну сумњу делотворност постојећег механизма заштите који је уставновљен у оквиру међународног хуманитарног права.

Пре свега, ова грана међународног права садржи веома малобројне норме о непосредној заштити животне средине. Уз то, показало се у пракси да су његове норме које садрже изричите забране и ограничења у погледу животне средине уопштене и непрецизне, те да су услови за њихову примену постављени на веома висок ниво. У оквиру међународног хуманитарног права заштита животне средине се углавном остваривала индиректним путем, а садржана је у неким општим начелима и уговорним правилима која штите цивиле и имовину у оружаним сукобима. Међутим, правила које се непосредно односе на заштиту цивила и цивилних објеката нису увек била довољна да би се заштитили сви делови животне средине у току оружаног сукоба. Посебан проблем код неких норми међународног хуманитарног права представљала је примена начела пропорционалности и допуштање могућих колатералних штета проузрокованих нападима на војне објекте⁵.

Почевши од деведесетих година прошлог века покренута је значајна активност под окриљем Уједињених нација и невладиних стручних организација у циљу побољшања и усавршавања међународноправне заштите животне средине током оружаног сукоба. Један од предлога био је да се у оквиру међународног хуманитарног права усвоји нови међународни уговор (тзв. Пета женева конвенција) који би у целисти био посвећен регулацији тог питања. Пошто се убрзо показало да код већине држава не постоји спремност за његово закључење, примена постојећих правила међународног еколошког права наметнула се као друго могуће решење. Том приликом пошло се од става да су у материји еколошке заштите норме међународног хуманитарног права *lex specialis* само са становишта њиховог временског важења. У садржинском смислу, међутим, међународно еколошко право представља својеврсни *lex specialis*, будући да обухвата много потпуније и конкретније норме, стандарде и механизме ове заштите.

Имајући у виду напред речено, у првом делу овог рада биће анализирани слабости и недостаци еколошких одредаба међународног хуманитарног права, и то како оних традиционалних, тако и савремених правила о заштити животне средине. Други део рада посвећен је примењивим правилима међународног еколошког права у оружаним сукобима. Том приликом

⁵ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond, D. Jensen, „International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities“, *International Review of the Red Cross*, Vol. 92, 2010, No. 879, pp. 571-579.

најпре се испитује могућност примене вишестраних еколошких уговора у оружаним сукобима, а потом примењива правила садржана у међународном обичајном праву и меком праву (*soft law*).

2. ЕКОЛОШКА ПРАВИЛА МЕЂУНАРОДНОГ ХУМАНИТАРНОГ ПРАВА И ЊИХОВЕ СЛАБОСТИ

Иако спада у најстарије гране међународног права, међународно хуманитарно право садржи врло оскудне норме о заштити животне средине у оружаним сукобима. Неке од њих су на снази већ дуги низ година, док су друге усвојене тек крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година прошлог века. Традиционалне норме међународног хуманитарног права штите животну средину искључиво на посредан начин, јер је њихов преваходни циљ заштита цивила и имовине у оружаним сукобима. Савремена уговорна правила, углавном, пружају директну заштиту животної средини, али има и правила која ту заштиту остварују на посредан начин.

2.1. Традиционална правила

Од традиционалних правила значајних за еколошку заштиту у оружаним сукобима треба најпре поменути нека основна начела међународног хуманитарног права, као и поједине норме садржане у Хашком правилнику о законима и обичајима сувоземног рата из 1907. године и Женевској конвенцији (IV) о заштити цивила у рату од 1949. године⁶.

За заштиту животне средине од значаја су начело војне потребе (неопходности), начело разликовања и начело пропорционалности. Пружајући заштиту цивилним објектима, ова начела индиректно штите и животну средину. Принцип војне потребе допушта употребу војне силе која је неопходна за постизање одређене војне предности, истовремено забрањујући предузимање оних радњи које нису од значаја за остварење војне користи. Начело разликовања странама у сукобу забрањује она средства и начине ратовања код којих се напад не може усмерити на одређени војни циљ и тиме направити разлика између бораца и цивила и војних и цивилних објекта, док начело пропорционалности захтева да успутна (коллатерална) штета нанета цивилима и цивилним објектима не сме бити несразмерно велика у односу на конкретну и непосредну војну предност остварену нападом на војни циљ. Три поменута начела имају неспоран обичајни карак-

⁶ За текстове ових уговора видети: В. Кнежевић-Пређић, С. Аврам, Ж. Лежаја (ур.), *Извори међународној хуманитарној права*, Београд, 2007, стр. 307-316, 116-178.

тер, тако да везују све државе. Она такав статус имају како у међународним, тако и у немеђународним оружаним сукобима⁷.

Хашки правилник садржи две одредбе од значаја за заштиту животне средине. Прва је садржана у чл. 23(г), који забрањује уништавање „*непријатељске имовине, осим у случајевима када то уништавање ... империјално налаже војна потреба*“, док чл. 55 прописује да се држава окупатор „*сматра само администратором и плодоуживаоцем јавних зграда, непокретности, шума и пољоприврених добара која припадају непријатељској држави, а налазе се у окупираној држави. Она мора чувати ту имовину и њоме управљати у складу са правилима плодоуживања*“.

Четврта Женевска конвенција (чл. 53) ограничава права окупатора, истичући да је окупационој сили забрањено свако „*уништавање непокретне или покретне имовине која појединачно или заједнички припада приватним лицима, држави или другим јавним властима, друштвеним организацијама или задругама, изузев у ситуацијама у којима је то уништавање апсолутно неопходно ради извођења војних дејстава*“. Поред тога, чл. 147 „*експлицитно уништавање ... имовине које није оправдано војном потребом и које се врши на недопуштен и самовољан начин*“ сврстава у тешке повреде Конвенције.

2.2. Савремена правила

Савремена правила о заштити животне средине налазе се у неколико међународних уговора, и то: Допунском протоколу I о заштити жртава међународних оружаних сукоба (даље: Протокол I) и Допунском протоколу II о заштити жртава немеђународних оружаних сукоба (даље: Протокол II) из 1977. године, Конвенцији о забрани војне или било које друге непријатељске употребе техника које мењају животну средину (даље: ЕНМОД конвенција) од 1976. године и Протоколу III о забранама и ограничењима употребе запаљивог оружја усвојеном уз Конвенцију о забрани или ограничавању употребе одређених врста класичних оружја за које се може сматрати да изазивају прекомерне трауматске ефекте и да делују без разликовања у погледу циља из 1980. године⁸.

Протокол I садржи два члана који на директан начин штите животну средину. Чл. 35(3) прописује да је „*забрањено применити методе или средства радовања која су намењена или од којих се може очекивати да ће проузроковати распростирањена, дуготрајна и озбиљна оштећења природне околине*“. Став 1 чл. 55 гласи: „*У радовању се мора обратити па-*

⁷ Видети: J.M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law (Volume I)*, Cambridge, 2005.

⁸ За текстове ових уговора видети: В. Кнежевић-Предић, С. Аврам, Ж. Лежаја (ур.), *op. cit.*, стр. 182-258, 589-592, 410-412.

жња да се природна околина заштити од распростирањеној, дуготрајној и озбиљној оштећења. Ова заштитна обухвата забрану коришћења метода или средстава радовања која су намењена или од којих се може очекивати да проузрокују ипак оштећење природне околине и да тиме штетно утичу на здравље или оштећанак становништва⁹.

Употребљене формулације показују да се оба наведена члана односе само на еколошка оштећења која кумулативно испуњавају услове распрострањености, дуготрајности и озбиљности (троструки кумулативни стандард¹⁰). Таквим захтевом праг примене ових чланова подигнут је на веома високи ниво. Додатну тешкоћу код имплементације установљене забране ствара изостанак појашњења три употребљена стандарда. Сам Протокол I не врши њихово прецизирање, нити се њихово значење може наћи у припремним радовима. Током преговора истицано је да термин „дуготрајан“ означава „период који се мери деценијама“, док су поједине делегације чак истицале да он не може бити краћи од „двадесет или тридесет година“¹¹. За преостала два стандарда („распрострањен“ и „озбиљан“) у припремним радовима се не могу наћи баш никаква појашњења¹². Услед постојања троделног теста који је тешко остварив, примена ових чланова је могућа само у најекстремнијим околностима повреде природне средине¹³ које имају

⁹ „Концепт природне околине треба разумети у најширем смислу тако да се њиме обухвати биолошка средина у којој становништво живи. Њу не чине само објекти неопходни за опстанак становништва поменути у чл. 54 ... – намирнице, пољопривредне области, вода за пиће, стока – већ она укључује и шуме и другу вегетацију ... као и фауну, флору и друге биолошке и климатске елементе“; Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmerman, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, para. 2126, p. 662.

¹⁰ United Nations Environment Programme: op. cit., p. 12.

¹¹ CDDH/215/Rev.1, para. 27; Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmerman, op. cit., paras. 1452, 1454, pp. 415, 417.

¹² M.N. Schmitt, „Humanitarian Law and the Environment“, *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol. 28, 2000, No. 3, p. 277.

¹³ То је потвђено и у пракси, када је у извештају Комитета упућеног Тужиоцу Хашког трибунала који се тиче НАТО бомбардовања СР Југославије речено да су услови примене Протокола I „екстремно строги“; Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, para. 15. Практичан домацај чл. 35(3) и 55 додатно је доведен у питање тврдњом САД, Велике Британије и још неких држава да се Протокол I не односи на нуклеарно оружје; M. N. Schmitt, „The Environmental Law of War: An Invitation to Critical Reexamination“, *USFA Journal of Legal Studies*, Vol. 6, 1995-1996, pp. 258, 260. Имајући у виду тежину ових услова, неки предлажу њихово ублажавање тако што би се захтевало алтернативно, а не кумулативно испуњење. Поред тога, постоји предлог да се значење три услова из Протокола I одреди на основу појашњења датих током преговора о ЕНМОД конвенцији; S. Simonds, „Conventional Warfare and Environmental Protection: A Proposal for International Legal Reform“, *Stanford Journal of International Law*, Vol. 29, 1992-1993, p. 211.

катастрофалне размере¹⁴, што је тешко оствариво у конвенционалном рату¹⁵. Поред три поменута услова, чл. 55(1) Протокола I захтева да оштећење природне средине „штетно утиче на здравље или опстанак становништва“ како би потпало под домашaj забране садржане у том члану. Тиме чл. 55(1) садржи највиши праг примене од свих еколошких норми међународног хуманитарног права.

Протокол I садржи још нека правила која индиректно штите животну средину. Тако чл. 54 предвиђа забрану напада на објекте неопходне за опстанак цивилног становништва, као што су „живојне намирнице, пољопривредна подручја где се производе живојне намирнице, лејшина, стoка, инсталације за пийку воду и залихе и системи за наводњавање“, док чл. 56 забрањује нападе на „грађевине и инсталације које садрже ошасне силе, пий. бране, насипе и нуклеарне електроне за производњу електричне енергије“. Међутим, треба имати у виду да се I одељак IV дела Протокола I¹⁶ примењује само на заштиту цивила и цивилних објеката на копну, тако да су правила садржана у члановима 54, 55 и 56 без значаја за заштиту елементата животне средине на мору и ваздуху¹⁷. Тиме је још више сужен домашaj еколошке заштите садржане у наведеним одредбама Протокола I.

Протокол II не садржи ни једну директну еколошку одредбу примењиву у немеђународним оружаним сукобима. Штитећи добра која су важна за опстанак цивилног становништва (чл. 14) и грађевине и инсталације које садрже опасне силе (чл. 15), овај Протокол има само посредни значај за заштиту животне средине.

ЕНМОД конвенција обавезује државе да не ангажују у војној или било којој другој непријатељској употреби технике које мењају животну средину и које имају распрострањене, дуготрајне или озбиљне последице, када служе као средство за уништавање, оштећење или повреду друге стране уговорнице (чл. 1). Дакле конвенција забрањује употребу тзв. „техника за модификацију животне средине“ као војног инструмента, тј. забрањује срачунату

¹⁴ R. Desgagne, „The Prevention of Environmental Damage in Time of Armed Conflict: Proportionality and Precautionary Measures“, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 3, 2000, p. 113.

¹⁵ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond, D. Jensen, op.cit., p. 576.

¹⁶ Чл. 48-67.

¹⁷ Чл. 49(3) Протокола I гласи: „Одредбе овог Одељка примењују се на копнено, ваздушно или поморско ратовање које може погодити цивилно становништво, поједине цивиле или цивилне објекте на копну. Оне се даље примењују на све нападе са мора или из ваздуха на објекте на копну, али који иначе не дирају у правила међународног права која се примењују у оружаним сукобима на мору или у ваздуху“. Примена ових правила је ограничена само на заштиту цивила и цивилних објеката на копну како се не би закорачило у ревизију правила о оружаним сукобима на мору и у ваздуху која су недовољно стабилизвана; Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmerman, op.cit., paras. 1895-6, p. 606.

злоупотребу природних процеса у офанзивне сврхе. Док чл. 35(3) и 55 Протокола I забрањују оштећења природе, ЕНМОД конвенција забрањује (зло)употребу природе ради наносења штете противничкој страни.

Према чл. 2 конвенције под техникама које мењају животну средину подразумевају се „*било које технике за промену - кроз неконтролисану манипулацију природним процесима - динамике, састава или структуре Земље, укључујући њену биосферу, литосферу, хидросферу и атмосферу или космос*“¹⁸. Може се видети да је ЕНМОД конвенција ограничена само на манипулацију природом веома напредним технологијама које остављају далекосежне последице¹⁹. Као примери таквих техника наводе се: изазивање земљотреса, цунамија, поремећаја еколошке равнотеже неког региона, провала облака и суша, промена климатских прилика, оштећења озонског омотача, промена у јоносфери²⁰.

Конвенција се односи само на технике за промену животне средине, а не и на употребу неких других средства ратовања без обзира што се њима могу нанети значајне штете животної средини (нпр. употреба нуклеарног или хемијског оружја). Такође, она се не односи ни на поједине методе ратовања или нападе на неке објекте који могу довести до озбиљних еколошких штета²¹. ЕНМОД конвенција није примарно посвећена спречавању еколошких штета *per se*²² већ забрањује да се употребом модификационих техника наносе штете противнику, које не морају бити једино еколошког карактера већ се могу огледати и у оштећењу других добара (људство, економска добра и друга имовина).

¹⁸ Неки за те технике користе назив „геофизичко оружје“; М. Вуковић, „Угрожавање животне средине војним активностима“, *Војно дело*, бр. 3/1998, стр. 114.

¹⁹ Тако масовна сеча дрвећа или преусмеравање реке ради стварања бољих одбрамбених услова неће потпадати под домашај Конвенције.

²⁰ Understanding Relating to Article II, Report of the Conference of the Committee on Disarmament, U.N. GOAR, 31st Sess., Supp. No. 27, at 91-92, U.N. Doc. A/31/27 (1976); текст видети у: J. Goldblat, „The Environmental Warfare Convention: How Meaningful Is It?“, *Ambio*, Vol. 6, 1977, No. 4, p. 221.

²¹ Дефиниција је ограничена на технике које користе манипулацију природним процесима (италик у оригиналу). Због тога се Конвенција не односи на технике попут оних употребљених од стране Ирака у Заливском рату јер је тамо животна средина била мета, а не оружје; М. N. Schmitt, „The Environmental Law of War: An Invitation to Critical Reexamination“, *USFA Journal of Legal Studies*, Vol. 6, 1995-1996, p. 261. Циљ ЕНМОД конвенције није заштита животне средине од паљења нафтних извора, већ онемогућавање да се у оружаном сукобу користи технологија која може модификовати природне процесе како би се остварила војна корист; С. Kinslow, „International Law: Environmental Effects of Military Action During Armed Conflict: Holding Responsible Parties Accountable“, *Adelphia Law Journal*, Vol. 16, 2007-2009, p. 12.

²² P.J. Richards, M.N. Schmitt, „Mars Meets Mother Nature: Protecting the Environment During Armed Conflict“, *Stetson Law Review*, Vol. XXVIII, 1999, p. 1064.

ЕНМОД конвенција не садржи апсолутну забрану еколошких модификационих техника. Пре свега, она не забрањује употребу оних техника које не изазивају уништења, штете или повреде на страни непријатеља²³. Друго, конвенција забрањује употребу ових техника само уколико се штета наноси другим државама уговорницама.²⁴ Значи, добра која припадају државама не-уговорницама или су изван јурисдикције држава (нпр. слободно море) нису обухваћена заштитом из конвенције, а исто тако држава поменуте технике може користити против побуњеника на сопственој територији.

Треће, није довољно да страна уговорница претрпи било какву штету, већ та штета мора задовољити одређене критеријуме. И у овом случају помињу се три стандарда која се односе на карактер настале штете (распрострањеност, дуготрајност, озбиљност), али су они постављени алтернативно²⁵. Дакле, довољно је да штета нанета непријатељу буде само распрострањена, или само дуготрајна или само озбиљна да би постојала повреда чл. 1 конвенције²⁶. *Argumentum a contrario*, употреба модификационих техника којима се непријатељу наноси штета која не достиже ни један од та три стандарда, није забрањена овом конвенцијом.

На крају треба истаћи да, за разлику од чланова 35(3) и 55 Протокола I који забрањују и ненамерну предвидљиву еколошку штету, ЕНМОД конвенција обухвата само забрану оних модификационих техника код којих постоји намера предузимања у војне или друге непријатељске сврхе²⁷.

²³ Као пример такве технике може се навести стварање магле ради лакшег полетања и слетања авиона или њено уклањање ради боље видљивости непријатељских мета. Те активности су допуштене јер код њих манипулација природом не представља средство за уништење, оштећење или доношење повреда непријатељу, већ се тиме једино олакшава употреба других средстава којима се врше уништења, оштећења или повреде непријатеља; J.A. Cohan, „Modes of Warfare and Evolving Standards of Environmental Protection Under the International Law of War“, *Florida Journal of International Law*, Vol. 15, 2003, pp. 520-521.

²⁴ Дакле, обавезе из Конвенције немају дејство *erga omnes*.

²⁵ Полазећи од практичних потреба, Комитет за разоружање је прецизирао значење та три израза. Штета је „распрострањена“ уколико погађа област од неколико стотина квадратних километара, „дуготрајана“ ако траје неколико месеци, или отприлике једно годишње доба, а „озбиљна“ уколико доводи до озбиљних и значајних уништења или повреда људских живота, природних и економских извора или друге имовине противничке стране; Understanding Relating to Article I, Report of the Conference of the Committee on Disarmament, U.N. GOAR, 31st Sess., Supp. No. 27, at 91-92, U.N. Doc. A/31/27 (1976); текст видети у: J. Goldblat, op. cit., p. 221.

²⁶ На пример, изазивање торнада или изолованих грмљавина не испуњава услов распрострањености, али ће потпасти под домашај Конвенције због своје озбиљности. Загађивање пепелом из вештачки изазваних вулканских ерупција нема дуготрајне, али може имати озбиљне и распрострањене ефекте, тако да по том основу потпада под домашај Конвенције; C.R. Wunsch, „The Environmental Modification Treaty“, *ASILS International Law Journal*, Vol. 4, 1980, p. 124.

²⁷ A. Kirchner, „Environmental Protection in Time of Armed Conflict“, *European Environmental Law Review*, October 2000, p. 268.

И Протокол III о забранама и ограничењима употребе запаљивог оружја садржи једну одредбу која директно регулише заштиту животне средине у оружаним сукобима. Чл. 2(4) овог уговора гласи: „Забрањено је *најчешће* шуме и друге зелене површине *запаљивим* оружјем, осим ако се *исти* природни елементи не користе за заклон, *прикривање* или *маскирање* бораца или других војних циљева или ако они сами нису војни циљеви“. Ова одредба штити само један сегмент природне околине (шуме и друге зелене површине), и при томе се односи само на једну врсту борбених средстава, тј. запаљиво оружје.

Међутим, допуштени изузеци готово у потпуности дерогирају установљену забрану из Протокола III. Наиме, шуме и зелене површине могу бити предмет напада запаљивим оружјем увек када се користе као заклон или ради прикривања и маскирања бораца или других војних циљева. Исто тако, ови природни елементи ће изгубити имунитет уколико због својих карактеристика сами по себи представљају војне циљеве.

2.3. Недостаци еколошких правила међународног хуманитарног права

Као што се може видети, постоји врло мали број правила међународног хуманитарног права која штите животну средину у оружаним сукобима. Па и тако оскудна, она се налазе разбацана у различитим изворима ове гране права (међународни обичај, међународни уговори, општа начела), а и сама уговорна правила су расута у већем броју међународних споразума. Недостатак кохерентности постојећих еколошких правила има за последицу бројне правне празнине и порозност установљених забрана²⁸.

Саме еколошке одредбе међународног хуманитарног права, поред неспорног значаја за заштиту животне средине, имају значајне слабости. Начела хуманитарног права су по својој природи апстрактна правила, те код примене у конкретним ситуацијама њихово значење често остаје недовољно јасно²⁹. Зато је неопходно да судови и политичка тела раде на њиховом расветљавању, и самим тим, на јачању имплицитне заштите животне средине обезбеђене тим начелима³⁰.

²⁸ M.D. Huston, „Wartime Environmental Damages: Financing the Cleanup“, *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, Vol. 23, 2002, No. 4, p. 908.

²⁹ У извештају Комитета упућеног Тужиоцу Хашког трибунала који се тиче НАТО бомбардовања СР Југославије је истакнуто да је „много лакше призвати примену начела пропорционалности него га применити у пракси“; Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, para. 19.

³⁰ United Nations Environment Programme: op. cit., p. 13.

Међународни хуманитарни уговори усвајани пре 1976. године уопште не садрже израз „животна средина“. Они еколошку заштиту пружају само кроз забрану намерног уништавања противничке имовине. Услед тога постоје недоумице која се природна добра могу подвести под појам „имовине“. Тим појмом свакако су обухваћене шуме, земљиште, усеви, реке, језера, али је спорно да ли се ту може сврстати атмосфера, озонски омотач, птице селице, итд.³¹ Поред тога, имплицитна заштита животне средине садржана у Хашком правилнику и IV Женевској конвенцији додатно је лимитирана војном потребом³².

Ни новији уговори међународног хуманитарног права нису увели ефикасну заштиту животне средине. Због постојања високог прага примене и/или широког круга изузетака, норме које директно штите животну средину имају мали практичан значај. И даље највећи број еколошких оштећења у оружаним сукобима остаје изван домашаја норми које су изричито посвећене животној средини.

Када су у питању индиректне еколошке одредбе, треба рећи да оне пружају заштиту конкретним објектима, што ту заштиту чини делотворнијом. Међутим, и индиректне одредбе имају значајне недостатке. Највећа слабост свакако је изражена код чл. 56 Протокола I јер се он односи само на бране, насипе и нуклеарне електране за производњу електричне енергије, а не и на друге објекте који садрже опасне силе. Са становишта еколошке заштите значајну празнину представља и право државе која брани своју територију од инвазије да уништи животне намирнице, пољопривредна подручја где се производе животне намирнице, летину, стоку, инсталације за питку воду и њене залихе и системе за наводњавање, без обзира што су та добра неопходна за опстанак цивилног становништва (чл. 54, ст. 5 Протокола I).

Највеће замерке међународном хуманитарном праву могу се упутити у погледу заштите животне средине у немеђународним оружаним сукобима. Правила о тој заштити су врло оскудна. Не постоји ни једна директна еколошка одредба о заштити животне средине у унутрашњим сукобима, а и оне индиректне су малобројне и, углавном, инкорпориране у општа начела хуманитарног права. Та празнина представља врло озбиљан проблем, јер је огромна већина оружаних сукоба после II светског рата имала немеђународни карактер.

Поред недостатака самих еколошких правила, значајна слабост ове заштите лежи у чињеници да новије уговоре међународног хуманитарног

³¹ M.N. Schmitt, „The Environmental Law of War - An Invitation to Critical Reexamination“, *USFA Journal of Legal Studies*, Vol. 6, 1995-1996, p. 252.

³² Практично гледано, војна потреба ће увек превагнути над еколошким захтевима, што ову заштиту чини илузорном; В. Baker, „Legal Protection for the Environment in Times of Armed Conflict“, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 33, 1992-1993, p. 361.

права који садрже еколошке одредбе није ратификовао значајан број држава³³.

На крају, треба рећи да међународно хуманитарно право није предвидело довољно ефикасан систем санкција за кршење сопствених еколошких одредби. Повреде Хашког правилника, ЕНМОД конвенције, Протокола III о забранама и ограничењима употребе запаљивог оружја и кршења правила Протокола I која штите животну средину *per se*³⁴ нису подвргнуте кривичној одговорности појединаца. Такве повреде повлаче само одговорност држава која се изражава кроз обавезу плаћања ратних репарација³⁵. Чињеница да још од Нирнбершког суђења нико није одговарао за еколошке злочине почињене у ратовима, иако су постојала интезивна оштећења животне средине током оружаних сукоба, показују неефикасност важећих правила међународног хуманитарног права³⁶.

3. ПРИМЕЊИВА ПРАВИЛА МЕЂУНАРОДНОГ ЕКОЛОШКОГ ПРАВА

Примена правила еколошког права у оружаним сукобима углавном се везује за међународне уговоре који су главни и најважнији извор ове гране међународног права. Међу више од хиљаду уговора до сада закључених у овој области посебан значај имају правила садржана у вишестраним еколошким уговорима општег и регионалног значаја. Као други могући извор меродавних правила у погледу регулисања заштите животне средине у оружаним сукобима наводи се међународно обичајно еколошко право. Најзад, постоји могућност примене норми тзв. меког еколошког права у

³³ Протокол I ратификовала је 171 држава, Пророкол II 166 држава, ЕНМОД конвенцију 76 држава, а Протокол III о забранама и ограничењима употребе запаљивог оружја 108 држава.

³⁴ Чл. 85 међу тешким повредама Протокола I експлицитно не наводи повреду чл. 35(3) и чл. 55. Међутим, неки сматрају да се ширим тумачењем, домашај чл. 85 може проширити и на оштећења животне средине противна чл. 55 Протокола I; В. Vaker, *op. cit.*, p. 379. За разлику од тога, чл. 85(3)ц предвиђа да намеран напад на објекте који садрже опасне силе код кога постоји знање да ће он довести до прекомерних губитака живота, повреде цивила или оштећења цивилних објеката, представља тешку повреду Протокола I.

³⁵ Хашки правилник (чл. 3) и Протокол I (чл. 91) предвиђају да државе имају обавезу компезације за повреде тих уговора које почине припадници њихових оружаних снага, али не установљавају никакав механизам за реализацију одговорности. ЕНМОД конвенција и Протокола III о забранама и ограничењима употребе запаљивог оружја не садрже одредбе те врсте, али се грађанска одговорност за повреде њихових забрана заснива на општим правилима међународног права.

³⁶ Е. Catera, „ATCA: Closing the Gap in Corporate Liability for Environmental War Crimes“, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 33, 2008, No. 2, p. 635.

оружаним сукобима, као што су правила садржана у различитим декларацијама и резолуцијама усвојеним на међународним скуповима или у оквиру међународних организација.

3.1. Уговорна правила

Примена вишестраних еколошких уговора у оружаним сукобима може се посматрати из два различита угла: изван и унутар круга страна у сукобу. У односима страна у сукобу са трећим државама које у њему не учествују остају на снази сви уговори закључени у доба мира. То практично значи да се између њих и неутралних држава током оружаног сукоба наставља примена мултилатералних уговора из ове области³⁷.

Примена међународних еколошких уговора постаје много сложенија у односима између самих страна у оружаном сукобу. Наиме, највећи број уговора из ове области ништа не каже у погледу могућности примене у току оружаног сукоба, препуштајући тако решење овог проблема различитим тумачењима у теорији и пракси. Много су ређи уговора који изричито регулишу питање свог важења у случају оружаног сукоба. Притом неки од њих непосредно или посредно предвиђају да ће се се примењивати током непријатељстава, док други садрже одредбе о окончању или обустави примене у случају избијања оружаног сукоба.

Као изузетан пример вишестраног уговора који непосредно предвиђа примену у току оружаног сукоба наводи се Конвенција о праву непловидбеног коришћења међународних водених токова из 1997. године која у чл. 29 одређује да ће међународни водени путеви и са њима повезани уређаји, објекти и радови уживати заштиту признату начелима и правилима међународног права које се примењује у оружаним сукобима³⁸. Међутим, није потпуно јасно да ли ова одредба има у виду правила међународног хуманитарног права или се односи на примену међународног еколошког права³⁹.

Међу уговорима који посредно предвиђају могућност да се њихова примена настави за време трајања оружаног сукоба налазе се Конвенција о заштити светске културне и природне баштине од 1972.⁴⁰ и Конвенција о

³⁷ Видети извештај Међународног комитета Црвеног крста поднет Генералном секретару УН: Protection of the Environment in Times of Armed Conflicts: Report of Secretary General, UN Doc. A/47/328 (1992), para. 40. За став доктрине: M. Bothe, „The Protection of the Environment in Times of Armed Conflict“, German Yearbook of International Law, Vol. 34, 1991, pp. 54-60.

³⁸ UN GAOR 51st Session, 99th meeting, UN DOC A/RES/51/229, 21 May 1997.

³⁹ A. Tanzi, M. Arcari, *The United Nations Convention on the Law of International Watercourses*, London-The Hague-Boston, 2001, pp. 68-73

⁴⁰ 23 November 1972, United Nations Treaty Series, 151, 1037; за преведени текст: Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр. 8/74.

мочварама које су од међународног значаја посебно као станишта птица мочварица (тзв. Рамсарска конвенција) из 1971. године⁴¹. Према првој од њих, листу добара која представљају светско културно и природно наслеђе у опасности води, ажурира и објављује Међувладин комитет за заштиту светске баштине. Ова листа обухвата локалитете који захтевају велике конзервационе радове и који су озбиљно угрожени специфичним опасностима (чл. 11). Коментатори ове одредбе налазе да израз „озбиљно угрожени специфичним опасностима“ укључује, између осталог, претњу или избијање оружаног сукоба⁴². С друге стране, Рамсарска конвенција (чл. 3-4) даје право странама уговорницама да због хитних националних интереса измене (укину или сузе) границе мочвара које су већ уписане у листу мочвара од међународног значаја. У теорији се сматра да ситуације у којима се уговорнице могу позвати на своје „хитне националне интересе“ обухватају оружани сукоб⁴³.

Посебну категорију чине међународни еколошки уговори који предвиђају могућност суспензије или престанка у случају избијања оружаног сукоба. Тако Конвенција о спречавању загађивања мора нафтом из 1954. године⁴⁴ у члану XIX изричито овлашћује стране уговорнице да у случају рата

⁴¹ 2 February 1971, United Nations Treaty Series, 245, 996; за преведени текст: Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр. 9/77.

⁴² R.G. Tarasofsky, „Legal Protection of the Environment during International Armed Conflict“, *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. 24, 1993, pp. 61-62.

⁴³ A.L. Bunker, „Protection of the Environment during Armed Conflict: one Gulf, two Wars“, *Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 13, 2004, No. 2, p. 211. Конвенција о праву мора из 1982. године спада, такође, међу уговоре за чије се одредбе о заштити морске средине може тврдити да, бар посредно, настављају са применом у оружаном сукобима. Обавезујући све државе уговорнице да предузимају мере у циљу спречавања, смањивања или контроле загађења мора, ова Конвенција у чл. 236 предвиђа изузетак у погледу ратних бродова и других државних бродова и ваздухоплова који се користе у нетрговачке сврхе. Међутим, уговорнице су и у том случају дужне да усвајањем одговарајућих мера осигурају да ови бродови и ваздухоплови поступају на начин који је у разумној и практичној мери сагласан са одредбама Конвенције о заштити морске средине. (10 December 1982, United Nations Treaty Series, 3, 1883; за преведени текст: Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр.1/1986). Сличне одредбе о изузимању ратних и државних бродова садрже чл. 3 и 4 Конвенције о спречавању загађивања са бродова из 1973. године (MARPOL, 2 November 1983, United Nations Treaty Series, 184, 1340, измењена и допуњена Протоколом од 17. фебруара 1978, United Nations Treaty Series, 61, 1340, и заједно са њим ступила на снагу 2. октобра 1983. године, за преведени текст: Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр.2/1985) и чл. III, став 3 Конвенције о заштити Средоземног мора од загађивања из 1976. године (16 February 1976, United Nations Treaty Series, 27, 1102; за преведени текст: Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр. 12/1977).

⁴⁴ OILPOL, 12 May 1954, United Nations Treaty Series, 3, 327. Занимљиво је да Конвенција о спречавању загађивања мора са бродова закључена 1973. године, којом је замењена Конвенција од 1954. године, не садржи сличну одредбу; за преведени текст: Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр. 2/1985.

или непријатељстава, без обзира на то да ли су зараћене стране или неутралне, обуставе примену свих или само неких обавеза које произилазе из ове Конвенције у односу на целокупну територију или неке њене делове.

У категорију уговора који садрже клаузуле о окончању или обустави примене између страна у оружаном сукобу могу се уврстити бројне конвенције које регулишу материју грађанске одговорности за различите врсте еколошких штета. Рецимо, Конвенција о одговорности треће стране у области нуклеарне енергије од 1960. године⁴⁵ у чл. 9 изузима оператера од одговорности за штету која је директна последица оружаног сукоба или сличних активности. Према чл. 8(а) Конвенције о грађанској одговорности за штету која је последица делатности опасних по животну средину из 1993. године⁴⁶ искључена је одговорност за штету проузроковану ратом, непријатељствима, грађанским ратом и побунама. Исто тако, Конвенција о грађанској одговорности за штете настале услед загађивања нафтом из 1969. године⁴⁷ сагласно чл. III неће се примењивати на власника који докаже да је повреда настала као последица рата или других оружаних непријатељстава, док Међународни фонд за накнаду штете установљен посебном Конвенцијом из 1971. године (чл. IV, 2)⁴⁸ неће надокнађивати штете пороузроковане ратом или оружаним сукобом.

Као што је већ речено, највећи број вишестраних уговора из области екологије не садржи изричите или имплицитне одредбе о примени у оружаном сукобу⁴⁹. „Ћутање“ међународних еколошких уговора о евентуал-

⁴⁵ 29 July 1960, измењена и допуњена 28. јануара 1964, United Nations Treaty Series, 264, 956.

⁴⁶ International Legal Materials, 1993, Vol. 32, 1228.

⁴⁷ 29 November 1969, United Nations Treaty Series, 4, 973.

⁴⁸ 18 December 1971, измењена и допуњена 19. новембра 1976. и 27. новембра 1992. године, United Nations Treaty Series, 58, 1110.

⁴⁹ Од важнијих уговора који то питање не регулишу треба поменути Конвенцију о биолошкој разноврсности од 1992. године ((5 June 1992, United Nations Treaty Series, 79, 160; за преведени текст: Службени лист СРЈ, Међународни уговори, бр. 11/01), Конвенцију о контроли прекограничног кретања опасних отпада и њиховом одлагању из 1989. године (22 March 1989, United Nations Treaty Series, 126, 1673; за преведени текст: Службени лист СРЈ, Међународни уговори, бр. 2/99), Конвенцију о заштити миграторних врста дивљих животиња из 1979. године (23 June 1979, United Nations Treaty Series, 333, 1651), Конвенцију о међународној трговини угроженим врстама флоре и фауне из 1973. године (Службени лист СРЈ, Међународни уговори, бр. 11/01), Конвенцију о заштити озонског омотача из 1985. године (Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр. 1/90) и Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач из 1987. године (Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр. 16/90 и Службени лист СЦГ, Међународни уговори, бр. 24/2004), Оквирну конвенцију о климатским променама од 1992. године (Службени лист СРЈ, Међународни уговори, бр. 2/97), Конвенцију о дуготрајним органским загађујућим супстанцама од 2001. године (Службени гласник РС, Међународни уговори, бр. 42/2009), Конвенцију о раном обавештавању о нуклеарним удесима од 1986. године (26 September 1986, United Na-

ној примени у случају оружаног сукоба оставља простор за различита тумачења. У коментарима неких од наведених конвенција заговара се њихова примена у оружаним сукобима позивом на аналогију са уговорима о људским правима чије се дејство не окончава аутоматски са избијањем непријатељстава. Други, пак, тврде да се појединим уговорима успостављају „објективни режими“ или изражава намера да „служе интересима заједнице држава као целине“ због чега се њихова примена наставља у току оружаних сукоба⁵⁰.

У позадини ових гледишта налази се заправо расправа која се у доктрини међународног права још увек води поводом питања утицаја рата на међународне уговоре⁵¹. Оно има значајне практичне последице на међународном плану, будући да је по одобрењу Генералне скупштине питање примене уговора током оружаних сукоба укључено у програм рада Комисије за међународно право од 2004. године. У међувремену, Комисија је израдила прву верзију нацрта чланова који регулишу утицај оружаних сукоба на међународне уговоре и упутила их ради коментара и примедби државама чланицама. Нацрт полази од начелног става да почетак оружаног сукоба нужно не доводи до престанка или обуставе примене уговора између страна у сукобу или између њих и неутралних страна, али предвиђа и посебна правила о (не)примењивости уговора у одређеним ситуацијама⁵².

Разматрање могућности настављања примене правила вишестраних еколошких уговора у оружаним сукобима у случају када они не садрже одговарајуће одредбе представља само део ове шире проблематике. Поводом тог питања у доктрини међународног права постоје различита схватања. Према једном гледишту (тзв. класификациона теорија) међународно еколошко право познаје различите категорије уговора и зависно од типа уговора одређује могућност примене у доба оружаног сукоба. Као једна од могућих класификација наводи се подела еколошких уговора на следеће категорије: уговори спојиви са ратним стањем, уговори који стварају међународни режим или статус и уговори који садрже *jus cogens* и *erga omnes*

tions Treaty Series, 276, 1439) и Конвенцију о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци из 1994. године (17 June 1994, United Nations Treaty Series; за преведени текст: Службени гласник РС, Међународни уговори, бр. 102/2007)

⁵⁰ S. Vöneky, „Peacetime Environmental Law as a Basis of State Responsibility for Environmental Damage Caused by War“, in J.E. Austin, C.E. Bruch (eds.), *The Environmental Consequences of War: Legal, Economic, and Scientific Perspectives*, Cambridge, 2000, p. 207.

⁵¹ Више о томе: Б. Јанковић, З. Радивојевић, *Међународно јавно право*, Ниш, 2011, стр. 380-382.

⁵² International Law Commission, Report, 60th Session, 5 May-6 June and 7 July-8 August 2008, para. 14, UNGA Supp.A/63/10; ILC, Effects of Armed Conflicts on Treaties, UN Doc.A/CN.4/L.727/Rev.1, 6 June 2008, Art.3.

обавезе⁵³. Присталице супротног схватања (теорија намере) сматрају класификацију уговора сувише поједностављеним приступом, будући да није увек јасно у коју се од унапред утврђених категорија одређени уговор може сврстати. Уместо тога, исправније је поћи од изворне намере страна уговорница у време закључења уговора и на основу ње у сваком конкретном случају оцењивати примењивост одређеног уговора у оружаном сукобу⁵⁴.

Трећа група писаца стоји на становишту да примена вишестраних еколошких уговора у оружаном сукобу зависи од контекста и природе ових уговора. По једној варијанти овог гледишта (тзв. теорија диференцијације) наставак примене уговора током оружаног сукоба заснива се на сагласности ратног стања са његовим контекстом, тако да у одсуству изричите одредбе о престанку и очите неспојивости уговор наставља да се примењује⁵⁵. Према нешто другачијем схватању, приликом процене примењивости као одлучујући критеријум треба узети природу уговора и на основу тога сматрати да у току оружаног сукоба остају на снази сви уговори чији предмет регулисања није аутоматски у сукобу са стањем непријатељстава⁵⁶.

Посебан приступ у разматрању овог питања имају аутори који покушавају да пронађу равнотежу између еколошке заштите и успеха војне мисије. У том циљу они примену уговора међународног еколошког права стављају у однос зависности од интензитета војних операција. Према овом становишту (тзв. теорија клизне скале) међународно еколошки уговори у целости се примењује само док су војне операције ниског интензитета, да би се са њиховим појачавањем у наредним фазама војног ангажовања примена уговорних еколошких правила постепено сужавала⁵⁷.

Преглед схватања у теорији указује на већи број елемената и критеријума које треба узети у обзир приликом оцене примењивости правила више-

⁵³ S. Vöneky, „A New Shield for the Environment: Peacetime Treaties as Legal Restraints of Wartime Damage“, *Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 9, 2000, No. 1, pp. 20-22.

⁵⁴ S.A.J. Boelart-Suominen, „International Environmental Law and Naval Law: The Effect of Marine Safety and Pollution Conventions during International Armed Conflict“, *Newport Paper No. 15*, Naval War College, Newport, 2000, pp. 124-133.

⁵⁵ M.N. Schmitt, „Green War: An Assessment of the Environmental Law of International Armed Conflicts“, *Yale Journal of International Law*, Vol. 22, 1997, No. 1, pp. 37-38.

⁵⁶ W.G. Sharp, „The Effective Deterrence of Environmental Damage during Armed Conflict: A Case Analysis of Persian Gulf War“, *Military Law Review*, Vol. 137, 1992, No. 1, pp. 23-25.

⁵⁷ J.P. Quinn, R.T. Evans, M.J. Boock, „United States Navy Development of Operational-Environmental Doctrine“, in J.E. Austin, C.E. Bruch (eds.), *The Environmental Consequences of War: Legal, Economic, and Scientific Perspectives*, Cambridge, 2000, pp. 161-165.

страних еколошких уговора у оружаним сукобима. Међутим, ниједан од њих узет самостално, ма какав му се смисао и значај дао, није у стању да објасни овај сложен проблем. У исто време, пошто се ова схватања међусобно не искључују, могуће је њиховим повезивањем и комбиновањем доћи до одговора на питање о могућности настављања примене еколошких уговора у току оружаних сукоба. Са тог становишта посматрано, мора се поћи од става да су првенствено стране уговорнице овлашћене да у самом уговору из области еколошког права непосредно предвиде наставак примене његових правила у случају избијања оружаног сукоба или да, пак, такву могућност потпуно или делимично искључе. У одсуству изричитих и јасних уговорних одредаба о томе, претпоставка је да вишестрани еколошки уговори самим почетком оружаног сукоба не престају да се примењују нити се њихово дејство обуставља за време трајања сукоба како у односима са трећим, неутралним државама тако и у односима између страна у сукобу⁵⁸.

Међутим, правило о настављању примене еколошких уговорних правила *pendente bello* може да преставља само начелан став чија се важност оцењује у зависности од околности сваког конкретног случаја. Том приликом у обзир се морају узети различити чиниоци од значаја за утврђивање степена спојивости примене правила одређеног уговора са природом оружаног сукоба, као што су намера страна уговорница, контекст уговора, предмет његовог регулисања и карактер преузетих уговорних обавеза, као и врста самог оружаног сукоба и ниво интензитета војних операција.

3.2. Обичајна правила

Примена правила обичајног међународног еколошког права у оружаним сукобима има далеко мањи значај у поређењу са међународним уговори-ма. Она се заправо своди само на неколико општих принципа за које се може сматрати да данас представљају норме обичајног права. Прво и основно начело је да су државе дужне да активностима на сопственој територији не проузрокују штетне последице по животну средину која припада другим државама или се налази ван граница њихове јурисдикције. У вези са овим принципом је општа обавеза држава да поштују животну средину независно од географског положаја и правног режима коме је она подвргнута⁵⁹.

⁵⁸ У овом смислу: М. Roscini, *op. cit.*, p. 176. Видети чл.3 Нацрта чланова Комисије о утицају оружаних сукоба на уговоре: ICL, *Effects of Armed Conflicts on Treaties*, UN Doc.A/CN.4/L.727/Rev.1, 6 June 2008, Art.3.

⁵⁹ А. Bouvier, „Protection of the Natural Environment in Time of Armed Conflict“, *International Review of the Red Cross*, 1991, No. 272, pp. 438-439; М.С. Power, „La protection de l'environnement en droit international humanitaire: le cas du Kosovo“, *Ottawa Law Review*, Vol. 33, 2001-2002, pp. 228-229.

Порекло поменутих начела везује се за арбитражу у спору о загађивању ваздуха над територијим америчке савезне државе Вашингтон индустријским димом и гасовима из топионице са кандске стране (*Trail Smelter*). У пресуди арбитражног трибунала из 1941. године изричито се констатује да према начелима међународног права „ниједна држава нема право да користи или дозволи употребу своје територије на такав начин да се изазове штета димом на територији друге државе...односно имовини лица са те територије“⁶⁰.

Послератни Међународни суд правде потврдио је важност овог принципа у већем броју својих одлука. Тако је у случају Крфског канала поводом наласка британских танкера на mine у албанским територијалним водама Суд истакао као опште правило међународног права дужност државе да не дозволи да се њена територија користи „за акције којима би била угрожена права других држава“⁶¹. Исти Суд био је још конкретнији кад је питању заштита животне средине у саветодавном мишљењу о законитости употребе нуклеарног оружја. Том приликом он је стао на становиште да је општа обавеза државе да „обезбеди да се у обављању делатности у њеној надлежности постоје живојна средина других држава и подручја изван националне контроле“ и да је та обавеза „део кориса међународној права живојне средине“⁶².

Не доводећи у питање међународну обичајну правну природу наведених принципа, проблем је како њих применити на стање које настаје избијањем оружаног сукоба. Због сувише општег и начелног карактера они могу да буду само полазна основа за регулисање заштите животне средине у оружаном сукобу, али је њихова примена од мале практичне користи за решавање сложених ситуација до којих долази током трајања сукоба. У најбољем случају ова начела задржавају пуну важност и обезбеђују еколошку заштиту у односу на државе које не учествују у оружаном сукобу. Стране у сукобу дужне су да поштују неутралност животне средине ових држава и самим тим су међународно одговорне за штете проузроковане војним активностима које се врше на њиховој територији или под њиховом контролом⁶³. Кад су у питању односи између самих зараћених страна

⁶⁰ Trail Smelter Case (United States v. Canada), 16 April 1938 and 11 March 1941, United Nations Reports of International Arbitral Awards, Vol. III, p. 1905.

⁶¹ Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania), Merits, Judgment of 9 April 1949, International Court of Justice Reports, 1949, p. 22.

⁶² Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996, International Court of Justice Reports, 1996, para. 29.

⁶³ P. Fauteux, *L'utilisation de l'environnement comme instrument de guerre au Koweit occupé, Les aspects juridiques de la crise et de la guerre du Golfe: aspects de droit international public et de droit international privé*, Paris, 1991, pp. 239-240.

сматра се да је њихово легитимно право да користе своје територије за акције којима се наносе губици или оштећења противничкој страни⁶⁴. При таквом стању ствари као примењиво преостаје опште правило обичајног права које намеће странама у оружаном сукобу обавезу узајамног поштовања животне средине приликом извођења непријатељстава.

Као правила међународног обичајног права у теорији се још наводе начело предострожности и право на здраву животну средину. Остављајући по страни тешкоће са којима је скопчано доказивања обичајног статуса ових правила, остаје отворено питање ком делу међународног јавног права она припадају. Принцип предострожности већ је уграђен у норме међународног хуманитарног права и по том основу неспорно примењив у оружаном сукобу. С друге стране, право на здраву или одговарајућу животну средину данас је признато као једно од посебних људских права тзв. треће генерације. Оно је нашло своје место у каталозима зајемчених права које садрже новији уговорима из ове области, па се као део међународног права људских права примењује у оружаним сукобима⁶⁵.

3.3. Правила меког права

За заштиту животне средине у току оружаног сукоба од значаја могу да буду и нека правила садржана у инструментима меког права. Бројни акти усвојени на међународним скуповима сазваним и искључиво посвећеним еколошким питањима, као и резолуције донете у оквиру Генералне скупштине Организације УН, садрже принципе, правила и стандарде који се могу применити у оружаним сукобима. Притом се у неким од ових инструмената изричито помињу оружани сукоби, док се други могу применити без обзира што се само посредно односе на сукобе.

Декларација усвојена на Конференцији УН о човековој околини (Стокхолмска декларација) 1972. године⁶⁶ предвиђа неколико начела која се могу применити у оружаном сукобу. Према начелу 21 државе имају одговорност *„обезбеђивања да активности под њиховом јурисдикцијом или контролом не проузрокују штету живојној средини која припада другим државама или просторима ван граница националне јурисдикције“*. Од значаја је и начело 26 које предвиђа да се *„човек и његова средина морају поштедити дејства нуклеарног оружја и других средстава за масовно уни-*

⁶⁴ A. Schwabach, „Environmental Damage Resulting from NATO Military Action Against Yugoslavia“, *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol. 117, 2000, p. 131.

⁶⁵ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond, D. Jensen, op. cit., p. 584.

⁶⁶ United Nations General Assembly, 16 June 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1 (1973); за преведени текст: Спољнополитичка документација, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1972, бр. 3, стр. 165-168.

шћење“. Светска повеља о природи коју је усвојила Генерална скупштина УН 1982. године⁶⁷ полази од принципа да „*природа мора бити сачувана од уништења проузрокованог вођењем рата или другим непријатељским активностима*“ (начело 5), као и да се „*морају избећи војне активности које оштећују природу*“ (начело 20).

Декларација о животној средини и развоју донета на конференцији УН 1992. године⁶⁸ (Декларација из Рио) садржи изричиту одредбу да „*ради њој својој природи делује деструктивно на одрживи развој*“. Истовремено овом Декларацијом се прокламује обавеза држава да „*поштују међународно право којим се обезбеђује заштитна живојине средине у време оружаног сукоба*“ и да „*сарађују у даљем развоју међународног права*“ (начело 24). Програм акције за одрживи развој (Агенда 21), усвојен 1992. године⁶⁹ на истој конференцији у циљу даље разраде основних начела, помиње мере које у складу са међународним правом треба размотрити, а које се односе на период оружаног сукоба. Овај документ изричито одређује да са становишта међународног права не може бити оправдано опсежно уништавање животне средине. На крају, пажњу заслужује резолуција Генералне скупштине 47/37 од 1993. године⁷⁰ која тражи од држава да предузму мере ради поштовања међународног права које штите животну средину.

Практичан значај наведених правила садржаних у инструментима меког права у великој мери умањује њихов правно необавезујући карактер, као и њихова непрецизност и нејасноћа. Пошто се ради о документима политичког карактера стране у оружаном сукобу немају правну обавезу да поштују и примењују правила и принципе који су у њима садржани. Међутим, они могу да буду од значаја за даљи развој и кодификацију међународног еколошког права као сигурни показатељи која ће материја касније бити уређена обавезујућим уговорним правилима. Управо су неки од инструмената меког права послужили су као основ за закључење вишестраних еколошких уговора чија је примена у оружаним сукобима неспорна.

Други пут прерастања правила меког права у обавезујуће изворе међународног еколошког права представља обичајно право. У теорији се сматра да неки од принципа и правила меког права већ данас представљају обичајна правила или ће то постати у догледној будућности. Притом се првенствено имају у виду резолуције Генералне скупштине из области еко-

⁶⁷ United Nations General Assembly Resolution 37/7, 28 October 1982, UN Doc.A/RES/37/7.

⁶⁸ UN Doc.A/CONF.151/26, Vol.I, 13 June 1992.

⁶⁹ United Nations GAOR, 46th Session, Agenda Item 21, UN Doc.A/CONF.151/26, 14 June 1992.

⁷⁰ United Nations General Assembly Resolution 47/37, 9 February 1993, UN Doc.A/RES/47/37.

логије које су усвојене консензусом или великом већином гласова без изричитог противљења било које чланице⁷¹. Такви акти, као што је истакао Међународни суд правде у саветодавном мишљењу о законитости употребе нуклеарног оружја, „могу се под одређеним условима сматрати као важан доказ за утврђивање постојања правила обичајној права или бар представљају потврду да је створена свесћ о правној обавезности (*opinio juris*)“⁷².

У вези са применом правила меког права у оружаним сукобима посебан проблем представља њихова непрецизност и уопштеност. Тако на пример на основу текста Декларације из Рио није јасно да ли начело поштовања међународног права које обезбеђује заштиту животне средине за време оружаног сукоба значи примену међународног еколошког права или само понављање захтева да се државе придржавају одговарајућих одредби из корпуса међународног хуманитарног права. Исто тако, из неких резолуција Генералне скупштине не може се са сигурношћу закључити да ли се позивање на одредбе о заштити животне средине примењиве у оружаним сукобима односи на правила међународног еколошког или хуманитарног права⁷³.

4. ЗАКЉУЧАК

Од седамдесетих година прошлог века у међународном праву се може уочити појачано интересовање за заштиту животне средине током оружаног сукоба. Та појава је изражена како у међународном хуманитарном праву, тако и у међународном еколошком праву.

Међународно хуманитарно право садржи одређен број еколошких правила која имају несумњиви значај за заштиту животне средине, али их карактеришу бројне слабости и недостаци. С обзиром да међународно хуманитарно право представља компромис између војне потребе и захтева човечности, поставља се питање у којој мери оно може изаћи из тих традиционалних оквира антропоцентризма и базирати своје норме на једном новом компромису - између војне потребе и потребе заштите животне средине. То никако не значи да се треба задовољити постојећим режимом еколошке заштите који је установљен међународним хуманитарним правом, већ је потребно вршити стални пристанак на државе да се та заштита што ви-

⁷¹ M.A. Ross, „Environmental Warfare and Persian Gulf War: Possible Remedies to Combat International Destruction of the Environment“, *Dickinson Journal of Environmental Law and Policy*, Vol. 10, 1992, p. 534.

⁷² International Court of Justice Reports, 1996, para.70.

⁷³ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond, D. Jensen, op. cit.; M. N. Schmitt, op.cit., pp. 43-44.

ше унапреди. Та побољшана заштита се може остварити ревизијом постојећих хуманитарних уговора, или, што је још пожељније, усвајањем посебног уговора који би искључиво био посвећен еколошкој заштити у оружаним сукобима.

С обзиром да развој међународног хуманитарног права у поменутом правцу нећи бити ни мало лак и брз процес, паралелно с тим треба инсистирати на проширењу примене правила међународног еколошког права и током оружаних сукоба. Значајан допринос остварњу тог циља може дати Комисија за међународно право приликом израде правила о утицају оружаних сукоба на важење међународних уговора. С друге стране, потребно је искористити могућност примене неких обичајних правила еколошког права, као и уложити напоре да у догледној будућности норме меког еколошког права прерасту у обавезујућа уговорна или обичајна правила.

*Zoran Radivojević, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Niš*

*Nebojša Raičević, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law Niš*

The Application of International Environmental Law in Armed Conflicts

Abstract

The article deals with the problem of environment protection during armed conflicts. The authors primarily focus on examining the possibility of applying international environmental law in armed conflicts. In the first part of the paper, the authors provide an overview of relevant rules of international humanitarian law which are important for environment protection and contained in different sources of law governing this area (international treaties, international customs and general principles). In this part, the authors point out to the weaknesses and shortcomings of the IHL environmental provisions, including both the traditional rules which have an indirect effect on environment protection and the contemporary rules which in most cases directly protect the environment. The second part of the article deals with the rules of international environmental law applicable in armed conflicts. The authors first examine the possibility of applying multilateral environmental treaties in armed conflicts. In that context, the authors point out to different types of such treaties, with specific reference to the treaties which do not contain provisions on their applicability during armed conflicts. Further on, the authors analyze the application of customary environmental rules in armed conflicts. These rules are considerably less important than international treaties and they commonly comprise a few general principles which may be considered nowadays as the rules of customary law. Finally, the authors explore the possibility of applying the rules of environmental soft law, such as the rules contained in different declarations and resolutions adopted at international conferences or within the framework of international organizations.

Key words: international humanitarian law, protection of the environment, international environmental law, international treaties, international customary law, soft law.